

Stefan GIERLOTKA

Poprawa bytu górników po wprowadzeniu Karty Górnika w 1949 roku?

Artykuł recenzowany

Słowa kluczowe: *historia górnictwa, przywileje górnicze, Kata Górnika*

Warunki społeczno-gospodarcze wprowadzenia Karty Górnika

Po zakończeniu II wojny światowej produkcja węgla kamiennego w Polsce miała podstawowe znaczenie dla odbudowy i rozwoju kraju¹. Za sojusz z ZSRR Polska musiała płacić węglem, który sprzedawała po niskiej cenie. Na podstawie umowy z 16 sierpnia 1945 r. węgiel sprzedawano do ZSRR po cenie stanowiącej zaledwie 10% wartości rynkowej. Straty z tego tytułu dla polskiej gospodarki szacuje się na ok. 500 mln ówczesnych amerykańskich dolarów². Kraj stale odczuwał brak węgla. Główna mobilizacja wysiłków skierowana była na realizację wygórowanych planów produkcyjnych. Duże zapotrzebowanie na węgiel spowodowało stosowanie środków nadzwyczajnych takich jak: przedłużanie czasu pracy załóg górniczych, obowiązkową pracę w niedziele, zatrudnienie żołnierzy, więźniów oraz niemieckich jeńców wojennych³. W latach 1950–1955 pracę w górnictwie podjęli junacy z organizacji Służba Polsce⁴. Trzeba pamiętać, że odczuwalny w powojennym górnictwie brak fachowych rąk do pracy związany był z wywiezieniem w 1945 r.

1 J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek, *Historia Górnego Śląska*. Gliwice 2011.

2 *Gospodarka Polski Ludowej*, red. J. Kaliński, Z. Landau, Warszawa 1986, s. 86.

3 18 lipca 1945 r. zawarto ze stroną radziecką umowę o przekazaniu do pracy w kopalniach górnośląskich 55 tys. jeńców niemieckich. Zob. Z. Woźniczka, *Praca niewolnicza Górnolązaków po II wojnie światowej i jej społeczne konsekwencje* [w:] *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u 1944-1989*, red. E. Kościak, T. Gławiński, Wrocław 2007, s. 130.

4 S. Gierlotka, *Historia górnictwa – technika/mechanizacja/elektryfikacja*, wyd. 2, Katowice 2017, s.23.

do ZSRR tysięcy górników z zachodniej części Górnego Śląska⁵. Zatrudnieni w górnictwie więźniowie, żołnierze i junacy stanowili w 1949 r. ok. 16% ogółu pracowników tej branży⁶. Zwiększeniu produkcji miał służyć również ruch socjalistycznego współzawodnictwa pracy. Hasło zwiększenia efektywności wydobywania (Kto wyrobi więcej ode mnie?) rzucił jako pierwszy w 1947 Wincenty Pstrowski, pracujący jako rębacz w kopalni „Jadwiga”⁷.

Od 1945 roku rozpoczął się w Polsce okres centralnie planowanej gospodarki, która oparta była na reglamentacji materiałów i środków produkcji. Kopalnie węgla podporządkowano Centralnemu Zarządowi Przemysłu Węglowego w Katowicach. Zarządzane centralnie zakłady nie były zainteresowane redukcją kosztów wydobywania. Wraz z niskimi, ustalonymi przez państwo cenami węgla prowadziło to do marnotrawstwa i nieracjonalnego wykorzystania surowca⁸. Opracowane plany trzy-, sześci- i pięcioletnie przewidywały ogromny wzrost wydobywania węgla, co przy niedoborze odpowiednich maszyn górniczych trudno było wykonać. W latach 1947-1949 w okresie realizacji rządowego planu trzyletniego produkcja węgla wzrosła z 47,1 mln ton (w 1946 r.) do 74 mln ton. W tym czasie zarobki górników podniosły się niemal trzykrotnie⁹. Mimo propagandowego nagłośnienia rekordów wydajności w ramach współzawodnictwa pracy, średnia wydajność na dniówkę wzrosła tylko o 13% (z 1608 do 1826 kg)¹⁰. Plan wydobywania realizowany był dzięki pracy górników w niedziele i święta. Z tej pracy górników w dni wolne uzyskiwano ok. 7% rocznego wydobywania¹¹. Prace związane z pozyskaniem węgla były wykonywane ręcznie. Jedynymi maszynami, którymi dysponowały kopalnie, były wrębiarki, przenośniki wstrząsowe, wiertarki pneumatyczne oraz taśmociągi. Większość maszyn górniczych pochodziła z okresu wojny. W istniejącej sytuacji zwiększenie wydobywania mogło nastąpić poprzez zwiększenie zatrudnienia. Zachętą do pracy w górnictwie miała być przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 30 listopada 1949 roku Karta Górnika określająca uprawnienia i przywileje tej grupy zawodowej.

Przywileje dla górników przyznane w Karcie Górnika z 1949 roku

Uchwalona przez Radę Ministrów w 30 listopada 1949 roku Karta Górnika¹² zapewniała górnikom szereg uprawnień i liczne przywileje. Zasadniczym celem wprowadzonej Karty Górnika było zachę-

---

5 Zob. A. Frużyński, *Zarys dziejów górnictwa węgla kamiennego w Polsce*, Zabrze 2012. S. 108; Z. Gołasz, *Śląska tragedia w Zabrzu w 1945 r. Internowania i deportacje*, Zabrze 2005, s. 14-19.

6 A. Frużyński, *Powstanie i rozwój socjalistycznego współzawodnictwa pracy w polskim przemyśle węglowym w latach 1947-1956* [w:] *Współzawodnictwo pracy w życiu gospodarczym, społeczno-politycznym i propagandzie PRL*, pod red. B. Tracza, Katowice 2008, s. 13.

7 W. Pstrowski, *List otwarty do górników w Polsce*, „Trybuna Robotnicza” nr 204 z 27 VII 1947.

8 A. Frużyński, *Powstanie i rozwój...*, s. 13.

9 Według H. Minca przeciętny zarobek górnika w 1947 r. wynosił 9.800 zł, a w końcu 1949 r. 27.300 zł. Zob. *Przemówienie tow. Wicepremiera H. Minca na akademii górniczej w Sosnowcu w dn. 4 XII br.* [w:] *Karta górnika*, Warszawa 1949, s. 14

10 A. Frużyński, *Powstanie i rozwój...*, s. 24.

11 J. Jaros, *Historia górnictwa węglowego w Polsce Ludowej (1945-1970)*, Warszawa-Kraków 1973, s. 40.

12 Uchwała Rady Ministrów z dnia 30 listopada 1949 r. w sprawie szczególnych przywilejów dla górników w górnictwie węglowym, „Monitor Polski” 1949, nr A-100, poz. 1175; 1957, nr 69, poz. 423; 1960, nr 12, poz. 54.

Fot. 1. Tablica współzawodnictwa na kop. „Zabrze”. Fotografia ze zbiorów autora

cenie do podejmowania dobrze płatnej pracy w kopalniach. Początkowo uprawnienia zapisane w Kartce Górnika dotyczyły wyłącznie pracowników kopalń górnictwa węglowego. W krótkim czasie zostali nią objęci również górnicy wydobywający inne surowce: w marcu 1950 roku górnicy kopalń rud, kruszców i glinki ogniotrwałej¹³, a w maju 1951 roku górnicy zatrudnieni w podziemnych kopalniach glin szlachetnych, kaolinów, magnezytów i gipsów¹⁴. Od grudnia 1951 roku uprawnienia wynikające z Karty Górnika objęły górników w podziemnych kopalniach soli kamiennej¹⁵.

Karta Górnika przyznawała górnikom dołowym oraz dozorowi zatrudnionemu pod ziemią specjalne premie kwartalne. Górnikom zatrudnionym w przodkach oraz przy głębieniu szybów przyznano po przepracowaniu na tej samej kopalni jednego roku premię w wysokości – 10%, po 2 latach – 15%, a po 5 latach – 20% kwartalnego zarobku podstawowego. Za robotników zatrudnionych w przodkach węglowych uważano: rębaczy, ładowaczy, górników rabunkowych, a na ścianach wrębiarzy, strzałowych, robotników zatrudnionych przy przekładce przenośnika, rabowaczy i podsadzkarzy. Robotnicy dołowi zatrudnieni poza przodkami otrzymali wynagrodzenie kwartalne w niższym wymiarze. Warunkiem uzyskania wynagrodzenia kwartalnego była ciągłość pracy w tej samej kopalni. Pracownicy, którzy opuścili w kwartale kalendarzowym jedną dniówkę bez uspra-

13 Uchwała Rady Ministrów z dnia 3 marca 1950 r. w sprawie przywilejów dla górników w górnictwie rud, kruszców i kopalń glinki ogniotrwałej, „Monitor Polski” 1950, nr A–29, poz. 336; 1952, nr A–73, poz. 1159; 1959, nr 71, poz. 369.

14 Uchwała nr 360 Prezydium Rządu z dnia 26 maja 1951 r. w sprawie przywilejów dla górników zatrudnionych w podziemnych kopalniach glin szlachetnych, kaolinów, magnezytów i gipsów, „Monitor Polski”, 1951, nr A–69, poz. 895.

15 Uchwała nr 834 Prezydium Rządu z dnia 8 grudnia 1951 r. w sprawie przywilejów dla górników zatrudnionych w podziemnych kopalniach soli kamiennej, „Monitor Polski” 1951, nr A–102, poz. 1484.

Fot. 2. Strona okładki publikacji Karta Górnika z 1949 roku. Fotografia ze zbiorów autora

wiedliwienia, tracili prawo do wynagrodzenia kwartalnego za dany kwartał. Wynagrodzenia kwartalne były wolne od podatku od wynagrodzeń.

Trzeba przyznać, że już wcześniej wprowadzono wiele zachęt materialnych dla górników. Były to wysokie premie, które otrzymywali górnicy za przekroczenie obowiązujących norm, a mianowicie: 150% pensji (za przekroczenie normy o 30%), 200% (przekroczenie normy od 30 do 50%) oraz 250% (za przekroczenie normy powyżej 50%)¹⁶.

Oprócz wysokiej premii kwartalnej Karta Górnika przyznawała liczne prawa honorowe dla górników. Wprowadzono zwyczaj uroczystego wręczenia dyplomu za uzyskanie stopnia rębacza i młodszego rębacza, jak również kwalifikowanego górnika.

Przewidziano również wyróżnianie dla górników odznaczeniami i orderami państwowymi za nienaganną i długoletnią pracę pod ziemią. Po 5 latach pracy pod ziemią górnik uzyskał prawo do Brązowego Krzyża Zasługi. Po przepracowaniu 7 lat mógł otrzymać Srebrny Krzyż Zasługi, a po 10 latach Złoty Krzyż Zasługi¹⁷. Za przepracowanie nienagannie 20 lat na dole można było nadać górnikowi Order Sztandaru Pracy II klasy, a po 25 latach jedno z najwyższych odznaczeń państwowych – Order Sztandaru Pracy I klasy.

Uwzględniany w uchwale staż pracy obejmował tylko okres pracy w kopalni po zakończeniu wojny w roku 1945. Niezależnie od innych praw honorowych Karta Górnika wprowadzała tytuł

¹⁶ Układ zbiorowy pracy dla pracowników zatrudnionych w zakładach pracy objętych przez Centralny Zarząd Przemysłu Węglowego obowiązujący od dnia 1 września 1946 r. (dalej: Układ zbiorowy pracy 1946), Katowice 1946, s. 76.

¹⁷ Uchwała Rady Ministrów z dnia 30 listopada 1949 r. ...

Zasłużony Górnik Polski Ludowej, który nadawał Minister Górnictwa i Energetyki najbardziej zasłużonym przodownikom pracy spośród górników i nadgórników¹⁸. Górnicy, którym Minister nadał tytuł Zasłużonego Górnika Polski Ludowej otrzymywali bezpłatnie uroczysty mundur górniczy¹⁹. Karta Górnika ustanowiła hierarchię górniczą wprowadzając stopnie górnicze. Przyznanie stopnia górniczego upoważniało do noszenia munduru górniczego. Ustalono dwa rodzaje mundurów: uroczysty mundur galowy oraz mundur służbowy. Mundur galowy oparty był o wcześniejsze wzory munduru używanego przed i w czasie wojny. Noszenie munduru służbowego było zalecane dla osób dozoru ruchu kopalni. Wprowadzono hierarchię stopni górniczych: stopień generalnego dyrektora, 3 stopnie generalnego dyrektora górniczego, 3 stopnie dyrektora górniczego, 3 stopnie inżyniera górniczego, 3 stopnie technika górniczego, 3 stopnie górnika oraz 3 stopnie aspiranta górniczego²⁰. Mundury górnicze służbowe otrzymywali też słuchacze starszych lat techników górniczych oraz studenci Wydziału Górniczego Politechniki Śląskiej i Akademii Górniczo-Hutniczej.

Karta Górnika przyznała prawo do nagrody jubileuszowej dla pracowników, którzy przepracowali w górnictwie co najmniej 25 lat. Jubilatowi przysługiwał dyplom honorowy, brązowa odznaka i pamiątkowy zegarek. Pracownicy, którzy przepracowali w przemyśle węglowym 35 lat, otrzymywali dodatkowo srebrną odznakę honorową.

Przyznano górnikom liczne uprawnienia w zakresie praw emerytalnych i opieki socjalnej dla ich rodzin. Zapewniono pracownikom, który przepracowali 25 lat na dole i osiągnęli 55 rok życia prawo do najwyższego wymiaru emerytury (wcześniej górnicy pracowali do 60. roku życia). Na każde dziecko uczęszczające do szkoły podstawowej górnik dołowy – w myśl zapisów Karty Górnika – otrzymywał zasiłek na pomoce szkolne w wysokości 1500 zł rocznie. Dodatki na uczące się dzieci górnicy otrzymywali już wcześniej – np. Zbiorowy układ pracy z 1946 r. przewidywał kwotę 50 zł miesięcznie na każde dziecko uczące się w szkole powszechnej i 200 zł miesięcznie na dzieci pobierające naukę w szkołach średnich i wyższych²¹. Podwyższono zasiłek chorobowy z 70% do 100%, liczony od zarobku ubezpieczonego, wypłacany za czas niezdolności do pracy spowodowanej wypadkiem w pracy na dole kopalni. Ujednolicono ubezpieczenia na wypadek trwałej niezdolności do pracy osób zatrudnionych w górnictwie węglowym. Wcześniej, przed 1950 rokiem, sprawy rent górniczych załatwiane były przez trzy kasy ubezpieczeniowe, do których górnik należał: Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Spółkę Bracką w Tarnowskich Górach i Kasę Bratnią Górników w Sosnowcu. Kasy te stosowały odmienne statuty i zasady oceny niezdolności do pracy i wymiary wysokości rent.

Istotne dla części górników było zwiększenie liczby dni urlopowych. Stosowana wcześniej ustawa urlopową z roku 1922 przewidywała dla pracowników fizycznych, którzy przepracowali nie więcej niż 3 lata, urlop w ilości 8 dni roboczych, a po 3 latach pracy urlop w ilości 15 dni²². Karta

18 Nadgórnik – pracownik niższego dozoru górniczego. Zob. S. Gisman, *Ilustrowany Górniczy Słownik Encyklopedyczny*, Stalinogród 1955, s. 166.

19 *Karta Górnika...*, s. 4-6.

20 Tamże, s. 5.

21 Układ zbiorowy pracy 1946, s. 13 (art. 24).

22 Ustawa z dnia 16 maja 1922 r. o urlopowach dla pracowników, zatrudnionych w przemyśle i handlu, Dz.U. 1922, nr 40, poz. 334.

Górnika przynawała dla rębaczy i ładowaczy po przepracowaniu jednego roku na dole kopalni prawo do urlopu w wymiarze 21 dni kalendarzowych. Było to blisko trzykrotne zwiększenie dni urlopów dla tej grupy górników. Pracownicy, którzy przepracowali 10 lat na dole kopalni zachowali prawo do miesięcznego urlopu, tak jak było przed wojną²³.

Dla wszystkich górników, którzy przepracowali pod ziemią co najmniej 3 lata, wprowadzono prawo do otrzymania raz w roku bezpłatnego biletu kolejowego dla siebie i jednego członka swojej rodziny w dowolnie obranym kierunku, w granicach Rzeczypospolitej Polskiej i z powrotem.

Wprowadzenie Karty Górnika nie spełniło podstawowego oczekiwania władz związanego z tym przedsięwzięciem tj. radykalnego zwiększenia zatrudnienia w kopalniach. Jak stwierdził Jerzy Jaros „Wszystkie te przywileje okazały się jednak niewystarczające dla zapewnienia kopalniom węgla dostatecznego napływu nowych robotników”²⁴. W 1950 r. pracowało w kopalniach węgla kamiennego 235,8 tys. osób, w 1951 r. – 250,5 tys., 1952 – 245,7 tys., 1953 r. – 259,6 tys., 1954 r. – 278,2 tys., 1955 r. – 296,2 tys. Dane te należy jednak widzieć na tle rosnącej fluktuacji zatrudnienia, która w 1949 r. wynosiła 35,1% a w 1954 r. osiągnęła rekordowy wskaźnik – 60,1%. Dodać trzeba, że w 1955 r. aż 42 tys. osób zatrudnionych w kopalniach węgla to więźniowie, żołnierze oraz junacy SP²⁵.

Uroczyste ogłoszenie uchwały wprowadzającej przywileje zwane Kartą Górnika odbyło się na akademii w Dniu Górnika 4 grudnia 1949 roku w Sosnowcu z udziałem Prezydenta RP Bolesława Bieruta. Przywódcy komunistyczni w swoich wystąpieniach lubili posługiwać się terminologią wojskową. B. Bierut mówił: „Praca górnika, inżyniera, sztygara jest podobna do obowiązku żołnierza na najważniejszym odcinku frontu”²⁶. Premier Józef Cyrankiewicz przemawiając do załogi kopalni „Karol” stwierdził: „polscy górnicy – to czołowi żołnierze Polski Ludowej”²⁷. Wicepremier Hilary Minc podczas sosnowieckiej akademii podniósł kwestię dyscypliny pracy: „Trzeba walczyć o żelazną socjalistyczną dyscyplinę pracy na naszych kopalniach (...) Trzeba okiełznać – a jeżeli potrzeba, to i karać – tych co nie chcą z nami kroczyć noga w nogę”. Mówca zalecał ponadto rewolucyjną czujność: „Trzeba, ażeby każda nasz kopalnia była socjalistyczną twierdzą, do której nie przeniknie ani jeden wróg i ani jeden dywersant”²⁸. Sekretarz partyjny z kopalni „Sosnowiec” w imieniu załogi zadeklarował 8,8% ponadplanowego wydobycia dla uczczenia sowieckiego przywódcy Józefa Stalina. Jednocześnie przedstawił propozycję listu – wezwania do polskich górników, aby czynnie odpowiedzieli na wprowadzenie Karty Górnika: „Wzywamy załogi wszystkich kopalń do przedterminowego wykonania planów produkcyjnych, zwiększenia wydajności, wzmożenia dyscypliny pracy, zwalczania absencji, przeciwdziałania awariom, masowego włączenia się do ruchu współzawodnictwa i popularyzacji jego nowych form oraz do zwiększenia czujności rewolucyjnej na każdym odcinku pracy”. Nie obeszło się bez rytualnych już w tym czasie deklaracji przekroczenia

---

23 Karta górnika..., s. 6-7.

24 J. Jaros, *Historia górnictwa węglowego...*, s. 109.

25 Tamże, s. 146-149.

26 *Przemówienie prezydenta RP*, „Trybuna Robotnicza” nr 329 z 5 XII 1949.

27 *Przemówienie tow. Wicepremiera Cyrankiewicza na kopalni „Karol” w dniu święta Górnika* [w:] *Karta Górnika...*, s.10

28 *Przemówienie tow. Wicepremiera H. Minca na akademii górniczej w Sosnowcu w dn. 4 XII br.* [w:] *Karta Górnika...*, s. 20-21.

planów produkcyjnych zgłaszanych w imieniu załóg poszczególnych kopalń przez przodowników pracy²⁹. Podczas akademii przemawiał również wiceminister górnictwa ZSRR Onika, który przekazał życzenia od wodza Narodu Radzieckiego generalissimusa Józefa Stalina. W imieniu górników za otrzymaną Kartę Górnika podziękował przodownik pracy Wieczorek³⁰.

W latach 1950-1955 zarobki górnicze wzrosły o 280%. Należy jednak zaznaczyć, że połowę tego wynagrodzenia stanowiły ruchome składniki tj. różnego rodzaju premie przyznawane na podstawie Karty Górnika bądź związane ze współzawodnictwem pracy. W tym samym czasie ceny żywności wzrosły o 96,5%, a ceny towarów i usług o 63,7%. Średnia pensja górnika wynosiła 1.700 zł³¹, ale by zdać sobie sprawę z siły nabywczej tych pieniędzy trzeba przywołać ceny niektórych artykułów w 1955 r.: garnitur męski kosztował 730 zł (60% wełny) lub 2.250 zł (100% wełny), płaszcz męski 826 zł, odbiornik radiowy 1.950 zł, tapczan 1.526 zł, a para półbutów męskich 266 zł. Przeciętna płaca miesięczna w gospodarce uspołecznionej wynosiła 1.083 zł, w przemyśle 1.183 zł³², a w hutnictwie 1.510 zł³³. W okresie realizacji planu 6-letniego liczba zatrudnionych w górnictwie wzrosła z 235 tys. do 296 tys. osób, tym niemniej nie udało się zrealizować ambitnych planów w zakresie wydobywania węgla na poziomie 100 mln t w 1955 r. (wydobyto wtedy 94,4 mln t)³⁴. Spadła również wydajność na 1 zatrudnionego górnika z 1826 kg w roku 1949 do 1.684 kg w roku 1955³⁵. Górnicy pracowali w 33 dni świąteczne w ciągu roku (w 1949 r. było to 25 dni), niepokojące były wskaźniki wypadkowości – wydobywanie 1 mln t węgla kosztowało życie 5 do 9 górników³⁶. Na codzienny byt górników wpływała atmosfera życia społecznego, wszechobecna podejrzliwość i coraz bardziej restrykcyjne przepisy prawne. W 1949 r. wydana została dekretem o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej³⁷ a w 1950 weszły w życie przepisy ustawy o socjalistycznej dyscyplinie pracy³⁸ przewidujące kary finansowe a nawet więzienia za nieusprawiedliwioną nieobecność w pracy.

Zmiany w Kartce Górnika wprowadzone w 1981 roku

Karta Górnika z 1949 r. została zastąpiona Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1981 r. w sprawie szczególnych przywilejów dla pracowników górnictwa³⁹. Przepisy wprowadzono

29 *Nowe zobowiązania produkcyjne*, „Trybuna Robotnicza” nr 329 z 5 XII 1949; *Wezwanie do górników Polski o wzmocnienie współzawodnictwa pracy*, „Życie Radomskie” nr 336 z 6 XII 1949.

30 *Karta Górnika...*

31 J. Jaros, *Historia górnictwa węglowego...*, s. 154-155.

32 *Rocznik Statystyczny 1959*, Warszawa 1959, s. 331, 348.

33 H. Rola, *Przemysł Hutniczy w Polsce Ludowej (1944-1975)*, Katowice 1977, s. 128.

34 A. Frużyński, *Zarys dziejów górnictwa...*, s. 118.

35 *Rocznik Statystyczny 1959...*, s. 114

36 A. Frużyński, *Zarys dziejów górnictwa...*, s. 113.

37 Dekret z dn. 26 października 1949 r. o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej, Dz.U. 1949, nr 55, poz. 437.

38 Ustawa o zabezpieczeniu socjalistycznej dyscypliny pracy z dnia 19 kwietnia 1950 r., Dz.U. 1950 nr 20, poz. 168.

39 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1981 r. w sprawie szczególnych przywilejów dla pracowników górnictwa. Dz.U. 1982, nr 2, poz. 13.

Fot. 3. W okresie PRL górnictwo było oczkiem w głowie władz. Ze zbioru autora

w życie w szczególnym momencie – w warunkach stanu wojennego, tuż po fali strajków górniczych brutalnie stłumionych przez władze, śmierci 9 górników KWK „Wujek”. Stało się to w sytuacji, gdy czołowa zdobycz pracowników zapisana w Porozumieniu Jastrzębskim, czyli wolne soboty została górnikom odebrana, a oni sami poprzez militaryzację kopalń przywiązani do miejsca pracy. Nowa Karta Górnika miała zatem wpływać łagodząco na nastroje społeczności górniczej⁴⁰. Rozporządzenie objęło pracowników kopalń: węgla kamiennego i brunatnego, piasku podsadzkowego, soli kamiennej, rud, kruszców, glinki ogniotrwałej, glin szlachetnych, barytów, anhydrytów, kaolinów, magnezytów, gipsów, dolomitów, kwarcytów i siarki oraz przedsiębiorstw wykonujących roboty górnicze w kopalniach. Zamiast dotychczasowych premii kwartalnych wprowadzono specjalne wynagrodzenie miesięczne dla pracowników dołowych wynoszące od 20 do 60% płacy zasadniczej (w zależności od lat pracy).

Pracownikom górnictwa po nienagannym przepracowaniu 25 lat pod ziemią przysługiwało wyróżnienie nadania szpady górniczej.

Uregulowano sprawę nagród jubileuszowych za długoletnią pracę, przyznając kwotę w następującej wysokości: za 15 lat pracy w górnictwie 75%, za 20 lat pracy - 100%, za 25 lat pracy - 150%, za 30 lat pracy - 200%, za 35 lat pracy - 250%, za 40 lat pracy - 300%, za 45 lat pracy - 350%, za 50 lat pracy - 400% wynagrodzenia miesięcznego. Wyróżnieniem dla jubilatów było nadanie pracownikom górnictwa odznaki jubileuszowej po przepracowaniu: 25 lat – brązowa odznaka honorowa, 35 lat – srebrna odznaka honorowa, 50 lat – złota odznaka honorowa.

Przyznano pracownikom nie korzystającym z wczasów organizowanych i finansowanych przez zakład pracy ekwiwalent pieniężny, wypłacany z funduszu socjalnego w wysokości ustalonej przez samorząd pracowniczy.

⁴⁰ Zob. J. Jurkiewicz, „Dawać węgiel i zarabiać”. Załogi górnicze województwa katowickiego w 1982 roku wobec rzeczywistości stanu wojennego, „Górnik Polski” 2012, nr 6, s. 205-247.

Górnikom dołowym, którzy po dniu wejścia w życie rozporządzenia zawarli związek małżeński, przysługiwała jednorazowa pożyczka na zagospodarowanie w wysokości 100 tys. zł, umarzana po 5 latach nienagannej pracy pod ziemią. Pracownikom górnictwa przechodzącym na emeryturę lub rentę inwalidzką przyznano odprawę pieniężną w wysokości 3-miesięcznego wynagrodzenia⁴¹.

W lutym 1982 r. znowelizowano ustawę o zaopatrzeniu emerytalnym górników i ich rodzin. W myśl nowych przepisów górnicy mogli przechodzić na emeryturę niezależnie od wieku – po przepracowaniu 28 lat pod ziemią, a od 1985 r. po przepracowaniu 25 lat⁴².

Inne przywileje górnicze

Przywilejem dla górników był zawsze **deputat węglowy**. Już od początku XIX wieku właściciele kopalń na Śląsku wydawali swoim pracownikom ustalony deputat węgla. Określona ilość wydobytego węgla górnicy mogli zabrać do domu na potrzeby prowadzonego gospodarstwa. Deputat węglowy był przywilejem górników przez cały XX wiek.

W 1921 roku w wyniku plebiscytu i podziału Górnego Śląska większa część kopalń węgla znalazła się po stronie polskiej. Duże zapotrzebowanie w kraju na węgiel spowodowało przyznanie górnikom takich samych praw i przywilejów jakie mieli górnicy w kopalniach niemieckich⁴³. W okresie drugiej wojny światowej górnicy również zachowywali przywilej deputatu węglowego.

Po II wojnie światowej pracownicy kopalń w ramach deputatu otrzymywali od 2 do 8 ton węgla w roku w zależności od kategorii wynagrodzenia oraz stanu rodzinnego. Dla emerytów górniczych, inwalidów i wdów przewidziano deputat w wysokości 2-2,5 t węgla rocznie. Po śmierci beneficjenta prawo do świadczenia przechodziło na żyjącą małżonkę⁴⁴. W latach 70. XX w. wysokość deputatu wynosiła 8 t dla wszystkich pracowników prowadzących własne gospodarstwo domowe oraz 2 t dla pracowników samotnych nie prowadzących własnego gospodarstwa. Węgiel w naturze otrzymywali jednak tylko pracownicy zajmujący mieszkanie bez centralnego ogrzewania (w ilości 6 ton), natomiast pozostali otrzymywali ekwiwalent pieniężny⁴⁵.

Drugim przywilejem górników, jeszcze z czasów kopalń pruskich, był tzw. klocek. Górnik po przepracowanej na dole „szychcie” zabierał do domu klocek drewna na rozpałkę w piecu. Był to odcięty kawałek pnia, około 30 cm, z „filarówki” – drewna stosowanego do obudowy wyrobiska. Jeszcze w początkach XXI wieku na bramach kopalń tolerowane było wynoszenie klocka, przez górników palących w domowych piecach. Możliwość otrzymania przez górników drewna na pod-

41 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1981 r...

42 Ustawa z dnia 27 lutego 1982 r. o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym górników i ich rodzin, Dz.U. 1982, nr 7, poz. 60.

43 J. Meyer, *Bergmanns-Katechismus*. Essen, 1935.

44 Układ zbiorowy w sprawie warunków pracy i płacy robotników zatrudnionych w kopalniach węgla kamiennego, w koksowniach kopalnianych oraz brykietowniach, zjednoczonych w Zjednoczeniach Przemysłu Węglowego w Polsce, Katowice wrzesień 1945, s. 16-20.

45 Układ zbiorowy pracy dla przemysłu węglowego z dnia 1 stycznia 1975 r. zawarty między Ministrem Górnictwa i Energetyki a Zarządem Głównym Związku Zawodowego Górników, Zał. nr 41. Zasady ustalania i wydawania deputatu węglowego, s. 532-533.

pałkę zapisano w układzie zbiorowym pracy z 1939 r. zastrzegając, że może to mieć miejsce „o ile kopalnia posiada zapas starego drzewa, które nie nadaje się do użytku w kopalni”⁴⁶.

Innym przyjętym zwyczajem świadczonym przez pracodawców górniczych był przywilej barbórkowy. Dzień 4 grudnia był zawsze uroczystie obchodzony przez górników jako Barbórka. Był to dzień wolny od pracy w kopalni. Zwyczajem barbórkowym praktykowanym w kopalniach jeszcze przed wojną był deputat barbórkowy. Każdy górnik z okazji swojego górniczego święta otrzymywał: „ćwiartkę” wódki, 220 gr kielbasy, 2 bułki, paczkę papierosów (po wojnie były to „Sporty”) i zapałki⁴⁷. Ekwiwalent był wydawany pracownikom przez kopalnię w towarze do końca lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Trudna sytuacja gospodarcza w początkach lat osiemdziesiątych i porozumienie ze związkami zawodowymi górników doprowadziły do tego, że w latach 1980–1983 zamiast ekwiwalentu w naturze górnicy otrzymywali jedną butelkę półlitrową wódki i dodatek barbórkowy do poborów. Ponieważ wtedy wódka i inne towary były na przydziałowe kartki, była akceptacja związków górniczych do takiej zamiany. W kolejnych latach porozumienie ze związkami zawodowymi spowodowało, że na Barbórkę górnicy otrzymali tylko dodatek pieniędzy pokrywający wartość ekwiwalentu.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku dodatkowym przywilejem dla górników była nagroda pieniężna wypłacana przez kopalnię z wypracowanego zysku. Pracownik kopalni otrzymywał trzy-nastą pensję z okazji Dnia Górnika, a po zbilansowaniu zysku rocznego czternastą pensję.

W końcu lat pięćdziesiątych wprowadzono premie eksportowe i nagrodowe oraz za działalność racjonalizatorską⁴⁸. Każda kopalnia prowadziła dział racjonalizacji i wynalazczości. Wdrożone innowacje, przynoszące korzyści kopalni lub poprawiające bezpieczeństwo pracy były dobrze wynagradzane. Racjonalizatorzy brali udział w konkursach z dużymi nagrodami, zależnie od wyliczonych oszczędności oraz ilości zgłoszonych projektów racjonalizatorskich. Odnosiło to bardzo pozytywny wpływ mobilizując inżynierów i dozór do kreatywnego myślenia.

Pośród przywilejów górniczych chyba najwięcej emocji społecznych wywoływała możliwość zakupu atrakcyjnych i trudno dostępnych na rynku towarów takich jak: samochody, pralki, lodówki, radioodbiorniki, rowery, a nawet obuwie. Już w latach 50. górnicy dostawali talony, które realizowały Oddziały Zaopatrzenia Robotniczego⁴⁹. Swoje apogeum ten system dystrybucji deficytowych dóbr osiągnął w latach 80. XX w. kiedy to powołano Przedsiębiorstwo Zaopatrzenia Górniczego organizujące sieć sprzedaży atrakcyjnych towarów dla górników. Zakupy w tych sklepach mogli realizować górnicy posiadający tzw. książeczki „G”, na których gromadzono środki finansowe uzyskiwane za pracę w soboty i niedziele. Te tzw. „Gewexy” z towarami nieosiągalnymi w nor-

---

46 Układ zbiorowy pracy w sprawie warunków pracy i płacy na kopalniach węgla kamiennego w Zagłębiu Dąbrowskim i Krakowskim, Sosnowiec 1939, s. 14.

47 W 1981 r. były to następujące artykuły: 0,375 l wódki, 25 dkg kielbasy, bułka i paczka papierosów. Zob. J. Jurkiewicz, „Ciągnąc polski wózek”. *Zalogi górnicze województwa katowickiego w 1981 r. w okresie narastającego konfliktu władza – „Solidarność”*, „Górnik Polski” 2011, nr 5, s. 67. Zob. również J. Ziemia, *Stromą na dół drabiną. Z tradycji polskiego górnictwa*, Katowice 1983, s.122-123; J. Ligęza, M. Żywirska, *Zarys kultury górniczej*, Katowice 1964, s. 172.

48 Gierlotka S.: *Historia górnictwa –technika...*, s.10.

49 A. Frużyński, *Zarys dziejów górnictwa...*, s. 116.

malnej sprzedaży były solą w oku społeczeństwa i popularnie określane były jako „rezerwy dla uprzywilejowanych”⁵⁰

Mimo stosunkowo wysokich zarobków, górnicy w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych nie należeli do elity finansowej. Dopiero w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia (w tak zwanym okresie gierkowskim) górnicze uposażenia znacznie podniesiono. Wydobycie węgla w kopalniach zbliżało się do 200 milionów ton. Przywileje, które należały się górnikom za ciężką i niebezpieczną pracę na dole w kopalniach, **stanowiły zawsze powód do zazdrości, jaką żywili do nich przedstawiciele innych zawodów.**

Szczególne uprawnienia górniczej profesji sięgają okresu średniowiecza. Większość przywilejów była wzorowana na górnictwie angielskim i niemieckim. Słynna Karta Górnika z 1949 roku nie była jakimś dziejowym przełomem. Większość uprawnień górnicy posiadali już wcześniej⁵¹.

BIBLIOGRAFIA

Przepisy prawne:

Dekret z dn. 26 października 1949 r. o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej, Dz.U. nr 55, poz. 437.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1981 r. w sprawie szczególnych przywilejów dla pracowników górnictwa. Dz.U. 1982, nr 2, poz. 13.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 30 listopada 1949 r. w sprawie szczególnych przywilejów dla górników w górnictwie węglowym, „Monitor Polski” 1949, nr A--100, poz. 1175; 1957, nr 69, poz. 423; 1960, nr 12, poz. 54.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 3 marca 1950 r. w sprawie przywilejów dla górników w górnictwie rud, kruszców i kopalń glinki ogniotrwałej, „Monitor Polski” 1950, nr A--29, poz. 336; 1952, nr A--73, poz. 1159; 1959, nr 71, poz. 369.

Uchwała nr 360 Prezydium Rządu z dnia 26 maja 1951 r. w sprawie przywilejów dla górników zatrudnionych w podziemnych kopalniach glin szlachetnych, kaolinów, magnezytów i gipsów, „Monitor Polski”, 1951, nr A--69, poz. 895.

Uchwała nr 834 Prezydium Rządu z dnia 8 grudnia 1951 r. w sprawie przywilejów dla górników zatrudnionych w podziemnych kopalniach soli kamiennej, „Monitor Polski” 1951, nr A--102, poz. 1484.

Układ zbiorowy pracy w sprawie warunków pracy i płacy na kopalniach węgla kamiennego w Zagłębiu Dąbrowskim i Krakowskim, Sosnowiec 1939.

Układ zbiorowy w sprawie warunków pracy i płacy robotników zatrudnionych w kopalniach węgla kamiennego, w koksowniach kopalnianych oraz brykietniarniach, zjednoczonych w Zjednoczeniach Przemysłu Węglowego w Polsce, Katowice wrzesień 1945.

Układ zbiorowy pracy dla pracowników zatrudnionych w zakładach pracy objętych przez Centralny Zarząd Przemysłu Węglowego obowiązujący od dnia 1 września 1946 r., Katowice 1946.

⁵⁰ J. Jurkiewicz, „Dawać węgiel i zarabiać”..., s. 215-217.

⁵¹ A. Frużyński, netg.pl/news/146162/gornicze-przywileje-byly-zawsze

Układ zbiorowy pracy dla przemysłu węglowego z dnia 1 stycznia 1975 r. zawarty między Ministrem Górnictwa i Energetyki a Zarządem Głównym Związku Zawodowego Górników, Katowice 1975.

Ustawa z dnia 16 maja 1922 r. o urlopach dla pracowników, zatrudnionych w przemyśle i handlu, Dz.U. 1922, nr 40, poz. 334.

Ustawa o zabezpieczeniu socjalistycznej dyscypliny pracy z dnia 19 kwietnia 1950 r., Dz.U. 1950 nr 20, poz. 168.

Ustawa z dnia 27 lutego 1982 r. o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym górników i ich rodzin, Dz.U. 1982, nr 7, poz. 60.

Opracowania:

Bahlcke J., Gawrecki D., Kaczmarek R.: *Historia Górnego Śląska*. Gliwice 2011.

Frużyński A., *Zarys dziejów górnictwa węgla kamiennego w Polsce*, Zabrze 2012.

Frużyński A., *Powstanie i rozwój socjalistycznego współzawodnictwa pracy w polskim przemyśle węglowym w latach 1947-1956* [w:] *Współzawodnictwo pracy w życiu gospodarczym, społeczno-politycznym i propagandzie PRL*, pod red. B. Tracza, Katowice 2008.

Frużyński A., *Reforma której nie było*, „Górniki Polski” 2009, nr 3.

Frużyński A: nettg.pl/news/146162/gornicze-przywileje-byly-zawsze.

Gierlotka S., *Historia górnictwa – technika/mechanizacja/elektryfikacja*, wyd. 2, Katowice 2017.

Gisman S., *Ilustrowany Górnictwy Słownik Encyklopedyczny*, Stalinogród 1955.

Gołasz Z., *Śląska tragedia w Zabrzu w 1945 r. Internowania i deportacje*, Zabrze 2005.

Gospodarka Polski Ludowej, red. J. Kaliński, Z. Landau, Warszawa 1986.

Jaros J., *Historia górnictwa węglowego w Polsce Ludowej (1945-1970)*, Warszawa-Kraków 1973.

Jurkiewicz J., „*Dawać węgiel i zarabiać*”. *Załogi górnicze województwa katowickiego w 1982 roku wobec rzeczywistości stanu wojennego*, „Górniki Polski” 2012, nr 6.

Jurkiewicz J., „*Ciągnąć polski wózek*”. *Załogi górnicze województwa katowickiego w 1981 r. w okresie narastającego konfliktu władza – „Solidarność”*, „Górniki Polski” 2011, nr 5.

Karta górnika, Warszawa 1949.

Ligęza J., Żywirska M., *Zarys kultury górniczej*, Katowice 1964.

Meyer J., *Bergmanns-Katechismus*. Essen, 1935.

Przemówienie prezydenta RP, „Trybuna Robotnicza” nr 329 z 5 XII 1949.

Pstrowski W., *List otwarty do górników w Polsce*, „Trybuna Robotnicza” nr 204 z 27 VII 1947.

Rocznik Statystyczny 1959, Warszawa 1959.

Rola H., *Przemysł Hutniczy w Polsce Ludowej (1944-1975)*, Katowice 1977.

Woźniczka Z., *Praca niewolnicza Górnos Ślązaków po II wojnie światowej i jej społeczne konsekwencje* [w:] *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u 1944-1989*, red. E. Kościak, T. Gławiński, Wrocław 2007.

Współzawodnictwo pracy w życiu gospodarczym, społeczno-politycznym i propagandzie PRL, Katowice 2008.

Ziemia J., *Stromą na dół drabiną. Z tradycji polskiego górnictwa*, Katowice 1983.

Summary

Stefan Gierlotka, *The influence of the Miners' Charter introduced in 1949 on miners' standard of living?*

The paper describes the social and economic conditions in Poland preceding the adoption of the Miners' Charter in 1949. The Miners' Charter granted many rights and privileges to underground mine workers. The purpose of the resolution was to encourage people to take well-paid jobs in mines. The amendment of the rights and privileges of the Miners' Charter was introduced in 1981. The paper also presents other privileges of miners, which include a coal allowance, a wooden block and a Miner's Day allowance.

Zusammenfassung

Stefan Gierlotka, *Die Verbesserung der Existenz der Bergarbeiter nach Einführung der Bergarbeiterkarte im Jahr 1949?*

Der Artikel stellt die gesellschaftlich-wirtschaftlichen Bedingungen im Land vor der Verabschiedung der Karte des Bergarbeiters im Jahr 1949 dar. Die Karte des Bergarbeiters hat viele Berechtigungen und Privilegien den Bergarbeitern verliehen. Der Beschluss zielte darauf ab, die Menschen zu ermutigen, gut bezahlte Arbeiten in Bergwerken zu aufzunehmen. Die Änderung der Rechte und Privilegien der Bergarbeiterkarte wurde 1981 eingeführt. Im Artikel werden auch andere Privilegien von den Bergarbeitern geschildert, denen Kohlendeputat, Holzblock und Barbórka-Fest-Deputat angehören.

